

Östbulletinen

Nr. 1, 2019, årgång 23

Innehåll

Ivar Lo-Johansson i Sovjet <i>Magnus Ljunggren</i>	2
Sergej Petrov – En skärva av silveråldern <i>Gennadij Kovalenko</i>	7
Hogland – Den förlorade paradisen <i>Barbara Lönnqvist</i>	12

Sällskapet
FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Ivar Lo-Johansson i Sovjet

Magnus Ljunggren, professor emeritus

Sommaren 1964 gjorde Ivar Lo-Johansson en längre resa genom Sovjetunionen i sällskap med sin kollega och partner Ann Smith. De båda hade varit där något år innan men av olika skäl inte fått maximalt utbyte av besöket. Den här gången ville Ivar Lo utnyttja vistelsen för att göra sig en noggrann föreställning om hur hans kolleger i det stora socialistlandet levde. I den fristående memoarvolymen ”Frihet” (1985) berättar han om rundresan, på över 70 sidor.

Resultatet är ganska förfärande. En betydande svensk författare framstår som komplett oförmögen att tolka Sovjetverkligheten. Han låter sig vallas kring som ett litet barn. Har det då något intresse? Ja, Ivar Los reseskildring formar sig till ett närmast emblemiskt exempel på hur västerländska vänsterintellektuella under 1900-talet lät sig förföras av kommunistdiktaturer. Artur Lundkvist hade fallit för samma frestelse några år tidigare, vilket egentligen var värre eftersom han i ”Vallmor från Taschkent” lät sig förledas av 1952 års stalinism. Karl Vennberg och Sivar Arnér hade återvänt från ett besläktat skyggglappsbesök i Sovjetunionen 1955 – nästan bergtagna av vad de fått se.

Ivar Lo beskriver Sovjetunionen av år 1964 – märkligt nog i just det historiska ögonblick då Leonid Brezjnev tar makten i Kreml – som ett fridfullt och välmående samhälle. Han kunde, tillstår han, emellanåt erfara det som om detta vore ett land ”utan svek”, där varje medborgare tog sitt ansvar för helheten, där en renhjärtad ungdom ”använde sin fritid för att hålla gatan ren från papper och cigarettfimpar”. Sänder han ut några anklagelser i texten är de riktade mot honom själv, betraktaren med västerlänningens olyckliga benägenhet att distansera sig och anlägga misstankar mot det främmande.

Ivar Lo döljer inte det tvetydiga i sin resa. Han, talesmannen för kollektivet, far omkring individuellt, med sin väninna, på en lyxtur – visst känns det som en paradox, medger han. Här omsätts nu hans sovjetiska författarhonorar, efter två publicerade översättningar av hans böcker. Men det räcker nog inte med det: den celebre resenären omhuldas på ett alldeles exceptionellt sätt. Gästfriheten är ”storslagen”. Författarparet är garanterat fria resor och fri taxi: det är bara att notera kostnaderna i ett block. De bor ”på de bästa hotellen”. De består med strålande måltider. Än är de i Moskva, än vid Svarta havet. Ändå känner sig gästen med egna ord inte korrumpad – eftersom han har en plan och en seriös avsikt, att utforska ”Sovjetförfattarnas liv och villkor”.

Det är symptomatiskt att Ivar Lo inleder sin odysseé med ett antal besök på författarmuséer. Han och hans medresenär hälsar på hos Pusjkin, Tolstoj, Gorkij, Tjechov och Majakovskij. Han ger livfulla beskrivningar av dessa postuma

möten med författarstorheterna. Tolstoj och Gorkij hade betytt obeskrivligt mycket för hans eget skrivande. Hans yrkesval hade kommit att bestämmas av hans omtumlande läsning av Tolstojs novell ”Herre och dräng” på en sörm-
ländsk backslutning när han bara var 13 år. Han hade deltagit i det svenska författaruppropet för ett Nobelpris till Gorkij 1932. Han hade skrivit i Dagens Nyheter 1946 om vilken skam det var att Svenska Akademien hade förmenat Tolstoj och Gorkij den utmärkelse för vilken de borde varit självskrivna. Kärleken till den ryska litteraturen är en central beståndsdel i Ivar Los hållning till Sovjetunionen. Nu kunde han med egna ögon förvissa sig om vilken enormt viktig plats det förgångnas författargiganter verkligen hade tillförsäkrats i det socialistiska samhället.

Vad var det därutöver som gjorde Ivar Los blindhet möjlig? För det första naturligtvis grundattityden: jag är socialist och jag sympatiserar med denna samhällsform, jag är inte ute efter ifrågasättande. För det andra: språket. Han hade tilldelats en tolk – läs: övervakare – som följde varje steg han tog. Han skriver uttryckligen att hon, Tamara Tumarkina, var fostrad under Stalin och visade irritation så snart han anmälde minsta invändning: ”Hon såg ledsen ut när hon måste översätta något som kunde tydas till att inte vara fulländat i Sovjetunionen.” Alla hans kontakter förmedlades via denna KGB-rapportör. Det betydde att hans interlokutörer kände sig förhindrade att förmedla obehagliga sanningar till honom. Alla samtal var filtrerade.

Ivar Lo skulle ha kunnat få unika inblickar i författarnas liv. Men han missade dem. Han reste runt i sin egen Sovjetprojektion. Han mötte en rad kolleger, både liberalt sinnade och bergfast partitrogna. Han konfronterades med några av den yngre litteraturens viktigaste namn: poeterna Bella Achmadulina, Jevgenij Jevtusjenko och Jevgenij Vinokurov. Men han förefaller inte ha varit i stånd att urskilja deras egenart, de nästan jämställs med talangbefriade partipropagandister som också korsar hans väg. Längst kom han absolut med den geniale gamle litteraturvetaren Viktor Sjklovskij. Här mötte han en överlägsen Tolstoj-specialist som faktiskt hade lanserat sin epokgörande ”Verfremdungsteori” på grundval av Tolstojs litterära teknik vid just samma tid som han själv, vallpojken i Sörmland, upptäckte ”Herre och dräng”: 1913.

Sjklovskij tog Ivar Lo till bänken invid Boris Pasternaks gravsten i Peredelkino. Inte med ett ord antyder reseberättaren hur Pasternak hade förnedrats och skändats – och till slut drivits i döden – i samband med 1958 års Nobeldrama. Han konstaterar bara kort att Sjklovskij plötsligt föll i gråt vid graven. Där hade ett samtal kunnat föras vidare om Sovjetförfattarnas reella villkor – om Ivar Lo hade ägt språket och dristat sig till att ställa förutsättningslösa frågor utan tolk. Samt, inte minst viktigt, om Sjklovskij i denna stund skulle ha känt ett totalt förtroende för honom.

Sovjetunionen hade, vid sidan om kriget, genomlevt ett skalv. Stalinterrorn hade skördat miljoner offer. Kunskapen om det ohyggliga fanns – även om många av

dess detaljer, via bl. a. Robert Conquests ”The Great Terror” och Aleksandr Solzjenitsyns ”GULAG-Arkipelagen”, skulle nå västvärlden först senare. Men Ivar Lo tar i texten ingen hänsyn till terrorn – trots att den hemsökt hundratals av hans kolleger som under de värsta utrensningssåren sköts av som boskap. Nästan alla sovjetiska familjer hade drabbade i familj och släkt, men efter avstaliniseringenens korta töväder 1956-62 hade locket lagts på igen och det föll sig för litteratörerna uppenbarligen inte omedelbart naturligt att avhandla saken med utlänningar.

Just Sjklovskij hade förvisso kunnat yppa ett och annat. Han hade överlevt skräckens år som genom ett under (om man tar i betraktande att han initialt, med vapen i hand, hade motsatt sig Lenins revolution). Han hade en bror i fångenskap som deltog i det fasansfulla – och meningslösa - bygge av den kafkaiska Vitahavskanalen som skulle skörda 200 000 offer. Han hade rentav, i hopp om att kunna hjälpa brodern, rest med en författarbrigad till kanalen och i en ökad propagandaskrift hyllat slavbygget.

Situationen för Sovjetförfattarna var i den stund Ivar Lo anlände dramatisk. Men ingenting om detta fick han höra. I början av 1964 hade den unge poeten Iosif Brodskij dömts till fem års förvisning till Nordryssland för ”parasitism”. I en rättegång hade han, den blivande Nobelpristagaren, hånats och smädats. Kunskapen om domen var känd för omvärlden – men Ivar Lo visste ingenting, eller ville ingenting veta.

Samma år som Brodskij greps, 1963, hade Chrusjtjov hållit räfst och rättarting med sovjetiska kulturutövare vid en stor och uppmärksam sammandragning i Kreml. Just Jevtusjenko hade varit en av de hårdast angripna – för politisk omognad och eftergivenhet gentemot Väst. Men detta berördes tydligen inte i hans samtal med Ivar Lo. Jevtusjenko hade kunnat levandegöra hur Chrusjtjov, med sitt oförblommerade uttryckssätt, i Kreml hade ondgjort sig över unga författares fixering på negativa sidor hos den heroiska Sovjetverkligheten som förmedlade ”stanken av hemlighus”.

Frihetssträvandena i Sovjetlitteraturen hade kulminerat med den sensationella publiceringen hösten 1962 av Solzjenitsyns lägerroman ”En dag i Ivan Denisovitjs liv” i tidskriften Novyj mir. Nu hade pendeln slagit tillbaka och reaktionära dogmatiker kände full vind i seglen. Hösten 1964, några månader efter Ivar Los besök, skulle töväderseran få sin definitiva dödsstöt när Chrusjtjov störtades och den långa Brezjnevletargin satte in.

En modig litteraturvetare, Julian Oksman, svårt drabbad av repressalier under Stalintiden, hade sommaren 1963 sänt ut ett nödrop till omvärlden i form av ett anonymt ”Brev från en sovjetisk författare”. Där vittnade han om hur stalinistiska makulaturskribenter nu befann sig mitt uppe i sin revansch. En av dem var grafomanen Anatolij Sofronov, chefredaktör för tidskriften Ogonjok – en annan den hårdföre partipoeten Nikolaj Gribatjov, ansvarig för

propagandaorganet ”Sovetskij Sojuz”. Sofronov hade gjort karriär under Stalins sista år, betonade Oksman, genom att hänsynslöst ange och eliminera mer begåvade kolleger. Sin tilltagande makt utnyttjade han och Gribatjov efter Chrusjtjovs tal till att framför allt kväsa ungdomligt skapande och originalitet.

En av Ivar Los samtalspartners, prosaisten och filmscenarieförfattaren Jurij Nagibin, Bella Achmadulinas make, uttryckte efter några år av hårdnande stagnation sin desperation i dagboksform:

”Jag har förlorat orienteringen och omvärldskontakten. Kan under inga omständigheter anpassa mig till den extrema statliga lögnen. Känner mig nära sinnessjukdom av tidningsstanken och nästintill gråter, när jag av en händelse får in radion eller konfronteras med vår teves vidriga tryne. Det finns just nu ingenting hemskare än andningspauser. Man behöver bara lägga av arbetslitet för en stund eller ägna sig åt en smula eftertanke för att gripas av ångest och förtvivlan.

Det är konstigt men i djupet av mitt väsen har jag alltid varit övertygad om att vi skulle komma tillbaka till denna spypöl. Till och med i de mest hoppingsvande stunderna visste jag att allt bara var en hägring och villfarelse, att vi snyftande skulle återvända till likröten.

Vilken sorg, vilken ledsnad! Så lätt vi alla återgår till gångna tiders avtrubning, låghet och stumhet.”

Detta var ord som Nagibin inte på något sätt kunde anförtro den svenske gästen. Allt tycktes vara frid och fröjd i författarmiljöerna. Man grillade fårkött på Sverigevännen Gennadij Fisjs datja i Krasnaja Pachra och satt i en oval ute i trädgården och hörde Achmadulina och Ann Smith växelvis framföra sina dikter. Ivar Lo undslipper sig att ”Bella räknades tydligen inte till de hundra-procentigt progressiva författarna”. Nej, det var så sant. Hon hade fått ut en liten tunn diktsamling, brottades oavbrutet med publiceringsproblem, fick höra att hon var för sorgsen och nertonad, för hopplöst långt från partiparollerna.

Det är ett faktum att Ivar Lo närmare diskuterar en av de av Chrusjtjov i Kremltalet utpekade ”bakdantarna”, Kievförfattaren Viktor Nekrasov. Han hade, heter det, ”råkat illa ut för partiets ordförande (ska vara: generalsekreterare, M.L.) Nikita Chrusjtjov” och vägrat göra avbön: ”Partiet ansåg sig skyldigt ta avstånd från konstnären som satte sin egen personliga villfarelse högre än partiets beslut.” Han uteslöts helt enkelt. Ivar Lo kan bara förstå det som att ”den ryska regimen” manifesterade sin ”ärvda respekt och rädsla för dikten”. Han menar att Sovjetförfattarna egentligen ”borde känna sig smickrade” av denna långt gångna uppmärksamhet – i väst brydde sig ju politikerna inte om vad de skrev, var det bättre?

Ivar Lo preciserar aldrig vad Nekrasov hade gjort sig skyldig till och varför han bjöd sådant motstånd. I samma Novyj Mir-nummer som rymde Solzjenitsyns

lägerskildring hade första delen av hans essä om en författarresa till Italien och USA publicerats. Den gjorde modigt upp räkningen med en rad sovjetstereotyper. Nekrasov uttryckte sin fascination för surrealistiskt måleri och för modern amerikansk arkitektur. Han underlät för ovanlighetens skull att älta kapitalistisk slum och arbetslöshet – i stället tillät han sig att driva med den påbjudna flockmentaliteten under välorganiserade utlandsresor: författarna måste röra sig i grupp, ständigt övervakade av sin politruk. Nekrasov – som en gång fått Stalinpriset – skulle efter denna utmaning få se sin ställning alltmer försvårad, tills han till slut på 1970-talet drevs i emigration.

Allra mest graverande är att Ivar Lo till sin särskilda kunskapskälla i reserapporten utnämner en viss Vasilij Zjuravljev. Han beskriver denne som en ”känd lyriker” som ”satt inne med kunskaper om saker och ting”, en ”trygg ryss, öppen och gladlynt”. Han visade sig vara mycket produktiv: ”Han hade gett ut fjorton diktsamlingar och alldeles nyligen hade hans Valda dikter kommit ut.” Han förmådde ”rabbla” de siffror och fakta om Sovjetförfattarnas allehanda förmåner som var just vad gästen behövde. Han stod alltid beredvilligt till tjänst.

Här gick Ivar Lo tyvärr rakt i fällan. Zjuravljev var i själva verket en KGB-anställd överrock i författarleden, en låtsasskald med de båda ökända Sofronov och Gribatjev som sina höga beskyddare. Det var i huvudsak andra som stod bakom orden i hans 14 diktböcker. En som hade särskilda uppgifter därvidlag var Jurij Vlodov som kunde skriva förödande satiriskt för samizdat men behövde brödpengar och därför ofta lånade sig till att bli Zjuravljevs – som det hette – ”neger”. Mest bekant har denne Vlodov blivit för raderna: ”Vintern förgick och så fick sommarn liv./ Tack, kära parti, för detta initiativ!” Någon gång kunde han få nog av fejkskrivandet – då stoppade han in två rader av den tystade Anna Achmatova i en påhittad Zjuravljevodikt. Den ”trygge” och ”gladlynte” ska ha tagit mycket lätt på saken. Hans kommentar: ”Då kan väl Achmatova peta in några rader av mig i sitt nästa opus.”

Ivar Lo av år 1985 låtsas inte med ett ord om vad som hade hänt efter 1964: författarrättegångar mot t.ex. Andrej Sinjavskij (en av Zjuravljevs vedersakare) och Julij Daniel, framväxten av en medborgarrättsrörelse med starka rötter i litteraturen. Han håller sig så nära sin upplevelse 21 år tillbaka i tiden som bara är möjligt. Några månader efter att han avslutat sin text skulle hela Sovjetordningen successivt falla samman men han verkar inte ana det. Han skriver för att uttrycka sin solidaritet med ett progressivt samhällsprojekt som – låt vara med vissa skavanker, det kan han väl medge – alltsedan ungdomstiden hade haft hans fulla stöd.

Sergej Petrov – ”En skärva av silveråldern”

Gennadij Kovalenko, Novgorod

År 2018 publicerades vid Stockholms universitet en artikelsamling tillägnad poeten och översättaren Sergej Petrovs (1911–1988) liv och verk. I Ryssland är han praktiskt taget okänd för en vidare läsekrets, samtidigt som poesikännare betraktar honom som ”en skärva av silveråldern”, ”ett geni som ingen lade märke till”, ”det ryska språkets storartade mästare”, ”den ryska provinsens poetiska geni” och ”ordets trollkarl”.

Sergej Vladimirovitj Petrov föddes 1911 i en läkarfamilj i Kazan. Hans far Vladimir Petrovitj stupade vid fronten när Sergej var fem år. Sedan han slutat skolan 1928 flyttade han och hans mor Varvara Arsenjevna och den yngre brodern Nikolaj till Leningrad. Där började Sergej studera vid Leningrads universitet på Avdelningen för västeuropeiska språk och kulturer vid Fakulteten för språkvetenskap och materiell kultur. På den tiden undervisade där sådana berömda forskare som Mark Azadovskij, Viktor Zjirmunskij, Nikolaj Konrad, Iosif Orbeli och Boris Ejchenbaum.

Petrovs huvudsakliga specialområde var germanska språk, men han följde också föreläsningar i sanskrit och i keltiska språk och ett seminarium om tibetologi. 1931 avlade han i förtid examen och började undervisa i tyska på universitetet och i svenska på Sjökrigsakademin. För kursdeltagarna framställde han en lärobok i svenska.

1933 blev Sergej angiven för att ha deltagit i en tysk poesigrupp och han arresterades. Han anklagades för att vara medlem i ledarcellen för en fascistisk organisation, för att ägna sig åt kontrarevolutionär och propagandistisk verksamhet och för att värva nya medlemmar till organisationen. Han dömdes till ett lägerstraff på tio år som ändrades till förvisning i Krasnojarskområdet. Där arbetade han som inköpare av jordbruksprodukter och som bokhållare. När strafftiden hade löpt ut flyttade han till Atjinsk, där han började undervisa i engelska, tyska och franska på en skola för blivande lärare, och även i latin och allmän hygien på en sjukvårdsskola.

När Sergej Vladimirovitj senare talade om tiden som förvisad i Sibirien sade han, att dessa sjutton år hade varit honom till nytta, eftersom han hade blivit frisk från sin tuberkulos och dessutom utvecklat motståndskraft mot förkylningar. Och om han inte hade blivit arresterad 1933 hade han kunnat få dela många av sina kurskamraters öde. De hade 1934 gjort en studieresa till Sverige och efter hemkomsten hade de blivit arkebuserade. I slutet av 1930-talet blev även hans yngre bror arkebuserad.

År 1951 lämnade Petrov Sibirien, men eftersom han blev rehabiliterad först 1959 kunde han inte återvända till Leningrad utan han började arbeta som lärare i tyska i en mellanskola i Spirovo, som låg vid järnvägslinjen mellan Moskva

och Leningrad. År 1954 flyttade han tillsammans med sin fru Jelena Budajeva, som han hade lärt känna i Atjinsk, och med sonen Azarij till Novgorod, där han fick bostad och arbete vid det pedagogiska institutet.

Mycket litet är känt om Sergej Petrovs liv i Novgorod. Matrikeln "Lärare vid Novgorods statliga pedagogiska institut" meddelar endast att han arbetade som lärare vid Institutionen för ryska språket och litteraturen och att han var assistent vid Tyska institutionen, liksom även att han 1956 tenderade på tre kurser för licentiatexamen i germansk filologi vid Leningrads universitet.

Enligt uppgift från översättaren Nina Gutjinskaja, verksam i Leningrad, var Sergej Vladimirovitj allas älskling, en skämtare och en originell människa med ett livligt, ironiskt och till och med grovkornigt kynne och med ett starkt utvecklat sinne för humor. Han hade lika lätt att finna ett gemensamt språk och samtalsämnen med en professor i lingvistik, en skolpojke eller med en bonde på landet. Sibirien hade lärt honom det ryska språket på djupet, och Novgorod var en del av det äkta gamla Ryssland.

"Han var inte en människa av denna världen, han förblev alltid som ett barn som t ex naivt trodde att man kunde dricka direkt ur Valdajsjön. Om det kom gäster till honom i Novgorod, kunde han gå iväg på morgonen efter en sömnlös natt för att visa dem de gamla kyrkorna som han kände utan och innan."

Nina Gutjinskaja skriver också att Sergej Petrov var god vän med den tidigare lägerfånge Nikolaj Tjernysjov, en konstvetare och konservator som bodde i en cell i Antonjevsklostret och som alltid gärna hjälpte Petrov att ta emot gäster från Leningrad.

Sergej Vladimirovitj hjälpte i sin tur Tjernysjov att renovera den stora ljuskronan i Sofiakatedralen. Novgorodkonstnären Boris Gnevasjev, som på den tiden umgicks med Tjernysjov, kommer ihåg hur Petrov snabbt och utan ordbok översatte tysk facklitteratur åt honom. Petrov var god vän med konstnären Semjon Pustovojtov. Han umgicks även med sina grannar i huset där han bodde och med Vjatjeslav Podgorkov och Vladimir Vasiljev, som var kolleger på det pedagogiska institutet.

Den finlandssvenska slavisten Barbara Lönnqvist har i sina minnen av Petrov beskrivit hur hon besökte honom i Novgorod i september 1975, hur de promenerade runt i omgivningarna, och hur han med stor sakkunskap berättade för henne om Novgorods kyrkor, som han även har diktat om i sin poesi.

Detta var deras sista möte, men under många år fortsatte de att brevväxla. Sergej skrev sina brev på svenska. I ett av dem formulerade han sin livsfilosofi:

"Om jag läser en intressant bok, så är det ett nöje. Om jag dricker gott vin, så är det detsamma. Om jag skriver ett brev på svenska, så är jag också nöjd. Jag

är från mina ungdomsår en tvivlare och därför nöjer jag mig med att göra lyckan av alla möjliga småsaker. Det är också en konst.”

Sergej Vladimirovitj arbetade under många år som lärare, men det förefaller inte som om han utvecklade någon riktig förkärlek för det. När han 1964 blev antagen som medlem i Författarförbundet lämnade han därför Novgorods pedagogiska institut och gav sig helt hän åt sin älsklingsysselsättning – att översätta.

Petrovs översättningar trycktes från 1958, och 1960 blev han ledare för ett översättarseminarium vid Författarförbundets Leningradavdelning. Under åren i Novgorod reste han ofta till Leningrad för att träffa sin mamma och kollegerna på avdelningen. Han var mycket intresserad av den fornnordiska skaldekonsten, som lockade honom rent lingvistiskt med sina ordmässiga och fonetiska lekar och sin utsökta form. Han lärde känna Michail Steblin-Kamenskij, framstående specialist på den fornnordiska litteraturen, som ansåg att det är omöjligt att översätta skaldedikterna. Men Petrov var inte rädd för att uttrycka sin motsatta åsikt och kunde övertyga Steblin-Kamenskij om att de visst är möjliga att översätta. År 1979 utkom ”Skaldernas poesi” i hans översättning med förord av Steblin-Kamenskij i serien ”Litteraturnye pamjatniki”. Det var den första översättningen i världen som var lika omfattande som originalet. I samband med detta sade den isländske slavisten Helgi Haraldsson att ”när skaldedikterna mötte Petrov uppstod från första stund en ömsesidig kärlek.” Sergej Petrov var också redaktör för översättningar av skandinavisk prosa.

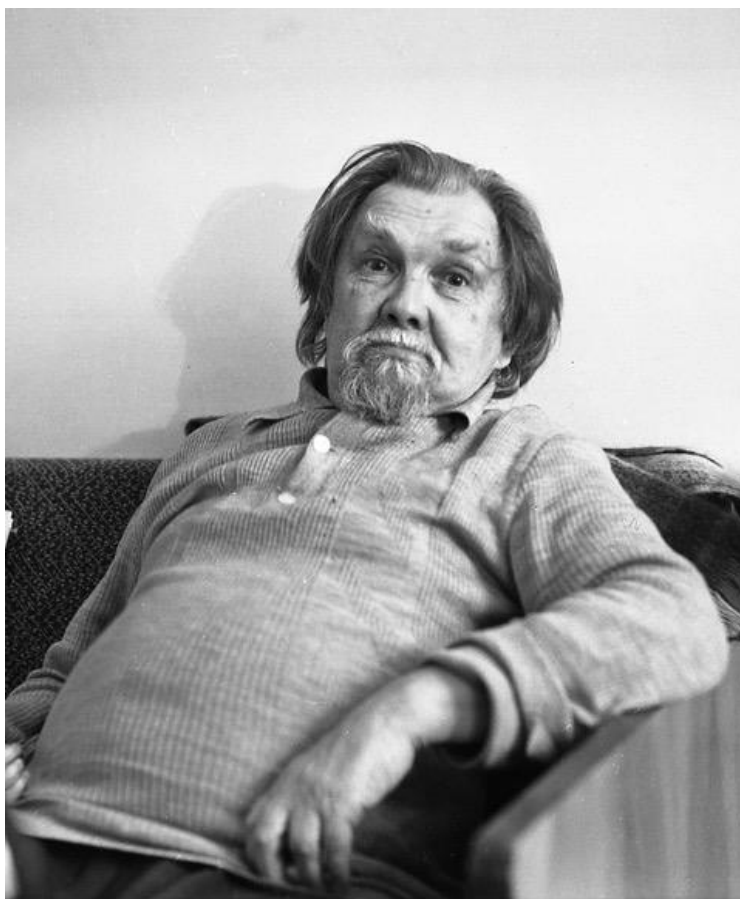

Foto av Petrov taget av Sergej Podgorkov omkring 1978

Petrov brådskade inte med att flytta helt och hållet ifrån Novgorod, där det var lättare för honom att leva i ett tillstånd av inre emigration. Dessutom ansåg han att man bara kan lära sig det äkta ryska språket i det ryska folkdjupet och inte i de intellektuella kretsarna i en storstad.

1972 omkom hans son på ett tragiskt sätt. Därefter försvann harmonin i familjen och kort därefter skilde han sig från sin fru. Han tillbringade allt mindre tid i Novgorod. 1977 flyttade han slutgiltigt till Leningrad efter att ha gift sig med Aleksandra Beznosova, som var lärare vid Polytekniska institutet. I Leningrad umgicks han med skriftställarna och översättarna Konstantin Afanasiev, Aleksandr Engelke, Boris Tomasjevskij och Tamara Krestinskaja. Generellt sett var han främmande för de litterära miljöerna, eftersom han inte passade in vare sig i den sovjetiska översättarskolan eller i de officiella eller de oppositionella litterära kretsarna.

Hans yngre kollega i Leningrad Viktor Toporov menade att han inte var omtyckt av sina översättarkolleger, eftersom han var alltför talangfull och alltför bildad – framför allt språkligt – och eftersom han ”älskade poesi oförlåtligt mycket”.

Enligt Sergej Petrovs änka Aleksandra Petrova levde han

”sitt eget liv, där bolsjeviker och sovjetmakt intog en synnerligen obetydlig plats... Han andades hela livet som om inga bolsjeviker hade funnits i världen.

Han skrev dikter och prosa som han ville. Han blev naturligtvis inte tryckt men i gengäld behövde han inte ta hänsyn till deras åsikter. Han sade vad han ville. Han var en absolut fri människa, medborgare i ett land som inte existerade – det Ryssland som inte fanns, men som skulle ha kunnat vara blomstrande, inte förkvävt, inte förtryckt.”

I detta avseende kan man jämföra honom med Iosif Brodskij, som enligt Sergej Dovlatov ”inte levde i proletarietets stat utan i den egna andens kloster”. Brodskij kämpade inte mot regimen, han märkte den helt enkelt inte ”och han var inte ens helt övertygad om att den fanns”.

När Petrov hade gått i inre emigration bad han inte myndigheterna om någonting och det enda han önskade var att de inte skulle lägga märke till honom. Hans levnadssätt var spartanskt och av materiella ting brydde han sig bara om böcker. Hans grannar i kollektivlägenheten kom bara ihåg hans otroligt rika bibliotek med mängder av förrevolutionära utgåvor. Hans favoritpoeter var Rilke, Mandelsjtam och Tsvetajeva. Av de ryska klassikerna föredrog han Dostojevskij. Man kan säga att det var språket som var hans livsrum, hans universum. Där var han en fullständigt fri människa.

Jevgenij Jevtusjenko ansåg att

”Sergej Petrov med sitt liv bevisade att det inte går att besegra den fria mänskliga anden, inte ens under den grymmaste ofrihet. I sitt inre var han så fri att han inte ansåg det vara nödvändigt att politiskt polemisera mot dem som kastade så många talangfulla ryska människor bakom taggtråd under det exempellösa folkmordet på det egna folket. Han ignorerade bödlarna, och det var inte en gest av avståndstagande utan en form av förakt, och den egna hemliga friheten, besjungen redan av Pusjkin, tjänade som hämnd”.

Sergej Petrov var en språkets storartade mästare. Valerij Berkov ansåg att ”det inte var många som i så hög grad behärskade det ryska språkets oändligt rika arsenal”. Han kände det ryska språket i alla dess manifestationer från äldsta tid ända fram till den moderna lägerslangen. Han kunde skriva uncialskrift och halvuncialskrift och han behärskade till och med det glagolitiska alfabetet och frakturstil.

Samtidigt var han en unik lingvist, en polyglott med kunskaper i tolv språk. Han översatte från tyska, engelska, franska, spanska, norska, svenska, danska, isländska, polska och litauiska. Att översätta var för honom inte så mycket ett levebröd som ett sätt att ha en djup kontakt med världskulturen.

Särskilt varmt kände han för den svenska poesin. Han ansåg svenskarna vara nordbornas sannaste poeter, särskilt Nils Ferlin, Hjalmar Gullberg och Edith Södergran. Han gjorde utomordentliga översättningar av de medeltida nordiska balladerna, av Carl Michael Bellmans dikter, av Esaias Tegnér, Nils Ferlin och

Hjalmar Gullberg. 1996 publicerades i tidskriften "Inostrannaja literatura" ett urval av hans översättningar av svenska poeter.

Han skrev själv poesi på svenska. Det var en av hans käraste sysselsättningar. I ett brev till sin lärjunge Jevgenij Vitkovskij, poet och översättare från Moskva, skrev han:

"I somras skrev jag fler svenska dikter än ryska, och de svenska beredde mig ett mycket större nöje... Jag är inte så stolt och jag skryter inte så mycket över någonting annat än mina svenska dikter. Döm själv: en filologiskt skolad svenska (infödd!) berömde dem mycket och fann inga fel i dem. Att skriva ryska dikter – det är rena barnleken! Men hör här bara, dikter skrivna på svenska och dessutom med tjugiga rim och med komplicerade versmått!"

Sergej Petrov skrev dessutom dikter med ett ovanligt rikt ordförråd, fullkomliga till stil och form, men han gjorde inga som helst ansträngningar för att få dem tryckta utan han ansåg att det var hans sak att skriva och att allting annat inte hade någonting med honom att göra. Tina Gaj sade om honom att

"han inte strävade efter vare sig efter berömmelse eller efter att få sina dikter tryckta till varje pris: det skulle ha kostat honom en massa tid, kraft och nerver som han inte ville ödsla på fåfängligheter. Inte heller strävade han efter att till varje pris få lärjungar och efterföljare".

Därför fanns det i hans livstid bara tre nästan helt ouppmärksammade publikationer i tidskrifterna "Tallinn", "Literaturnaja Gruzija" och "Novyj mir". Berömmelsen kom till honom först postumt sedan hans översättningar av Rilke, Bellman och Burns hade blivit tryckta. Jevgenij Jevtusjenko kallade honom "geniet som ingen lade märke till" och publicerade hans dikter i sin antologi över rysk poesi "Strofy veka".

När Jevgenij Vitkovskij föreslog Jevtusjenko att publicera fyra dikter av Petrov blev denne "häpen över den obekante författarens sällsynt ohämmade, mustiga, böjliga och klangfullt pärlande språk".

Tack vare ansträngningar från änkan Aleksandra Petrova och Jevgenij Vitkovskij publicerades 2008 och 2011 på Moskvaförlaget "Vodolej" en trebandsutgåva på mer än 2000 sidor med Sergej Petrovs dikter. Jevtusjenko skrev i samband med att de två första banden utkom:

"Två band med Sergej Petrov innebär professionalismens triumf, det är två borgar som byggts av det ryska språkets starkaste, välljudande ord. Sergej Petrov själv, hans änka Aleksandra Aleksandrovna och Jevgenij Vitkovskij har skänkt Ryssland en underbar gåva."

Översättning: Elisabeth Lofstrand, docent vid Stockholms universitet

Artikelförfattaren Kovalenko är docent, verksam vid Ryska vetenskapsakademins institut för historia i Sankt Petersburg, specialist på

kontakter mellan Ryssland, Finland och Sverige under tidig ny tid, författare till över 200 skrifter, bl.a . flera monografier. EL

Hogland – den förlorade paradisen

Barbara Lönnqvist, professor emerita

Långt inne i Finska viken ligger ön Hogland (finska Suursaari). Till finska kusten är det 40 km, till den estniska 55 km. Så var också Hogland en mötespunkt mellan ester och finnar under århundraden. Ön är 11 km lång, 3 km på det bredaste stället, 1,5 km som smalast. Det mest spektakulära är emellertid höjden, vilken givit ön dess namn. Tre höga berg skiljer Hogland från andra öar i Östersjön. En pojke som fiskade med sin farfar utanför finska kusten liknade en gång ön vid “en val med tre pucklar”.

I århundraden var Hogland ett landmärke för fartygen i Östersjön. Den första beskrivningen av Hogland finner vi hos Adam Olearius som deltog i en diplomatisk beskickning från fursten av Holstein till storfursten i Moskva år 1635. Resan börjar i Travemünde den 27 oktober vilket är sent på året för seglatser på Östersjön. Allt går dock väl de två första veckorna med strandhugg på Bornholm, Öland, i Kalmar och på Gotland. Den 8 november lägger man ut från Reval med kurs österut. Ute till havs blåser en storm upp.

“The weather became so foul, that it seem'd rather an Earthquake, and should turn the World upside down [...] one of the Seamen, having got up into the scuttle of the sprit-sail, told us, he discover'd Hogland.”¹

Hogland är ingen okänd ö på *kartor* sedan medeltiden. Men med Olearius kommer vi närmare ön, vi stiger till och med iland på den.

För att rädda sig undan stormen kastar skeppet ankar på grunt vatten vid Hogland när mörkret faller. Följande dag går *die Gesandte* iland “to observe the situation of the country and refresh themselves.” De tackar Gud för att de undkommit stormen”, sjunger *Te Deum Laudamus* och överlägger om de skall styra mot Narva eller tillbaka till Reval. Innan något beslutats kommer kaptenen

¹Jag citerar Olearius ur den engelska *samtida* översättningen från tyskan: *The Voyages & Travels of the Ambassadors from the Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia*. By Adam Olearius, Secretary of the Embassy. Rendred into English by John Davies, of Kidwelly, London M.DC.LXII. En språkligt något moderniserad variant av det tyska originalet, Adam Olearius, *Moskowitische und Persische Reise*, utgavs nyligen i *Die Ostsee. Berichte und Geschichten aus 2000 Jahren*. (hrsg. von Klaus-Jürgen Liedthke) Galiani, Berlin 2018.

och meddelar att den östliga vinden hotar krossa skeppet mot klipporna och att de snarast borde sätta segel mot Reval. När alla kommit ombord har vinden dock ökat och det visar sig omöjligt att komma ut till havs. I sista stund hinner man fira ner livbåten och sändebuden förs tillbaka till ön. Svallvågorna tvingar skeppet tillbaka mot klipporna, det bryts sönder och sjunker. Lyckligtvis befinner man sig så nära stranden att mycket kan räddas från vraket, även sju hästar (av vilka dock två dog följande dag).

<https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hogland#/media/File:ShipwreckHogland.jpg>

Nu följde nio dagar av påtvingad vistelse i fiskarkojor på ön. Den observante Olearius berättar:

“Hogland hath its name from the height of its situation, it being seen a great way into the Sea [...] You see nothing but Rocks, Firr-trees, and Thorns. We indeed saw some few Hares, which in winter turn white, as they do all over Livonia.”

Olearius kallar även fiskarna på ön “livländare” och säger att de “could speak nothing but the jargon of the country”.

Mycket lyckas man rädda från skeppsvraket men en dyrbar klocka (tydligen en gåva till storfursten i Moskva) går sönder då några hästar försöker slita sig loss. Det största bekymret är dock hur man skall överleva på ön, i synnerhet om vistelsen blir långvarig.

“We had but little Bread left and the Bisket was so soak'd in Salt-water, that we were forc'd to boil it in fresh, with a little Cummin or Fennel, and so made a Pottage of it for our Servants. One day, we took, in a Brook which falls from

the Mountains, as many small Fishes as found... two good meales.”

Olearius känner till att skeppsbrutna tidigare tvingats äta “barken av träden” och fruktar nu att de också skall

“be reduc'd to feeding on the barks of the trees, as some that had been cast away there some years before, were constrain'd to do”.

Den 17 november har vädret blivit bättre och sändebuden med den närmaste sviten (10 personer inalles) vågar nu sätta sig i två fiskebåtar. Men snart blir de tvungna att övernatta på en mindre öde ö med två igenrasade kojor och nu är provianten verkligen på upphällningen. Sittande vid lägerelden har man inget bröd längre, bara ett stort stycke “Milan cheese” [Parmesankäse] att stilla hungern med. Och endast när man lovar fiskarna “a three-pint Flagon of strong-water” lyckas man övertala dem att fortsätta rodden mot Reval.

Först den 24 november kan resten av beskickningen “with the horses and baggage” förenas med sändebuden sedan de lyckats få en överfart på två större fartyg som tvingats till Hogland på grund av vädret. Alla samlas nu i Kunda, öster om Reval, och stannar där i tre veckor “to refresh ourselves after so much hardship at Sea”.

Vad får vi veta om Hogland av Olearius? Ön är välkänd av skeppare, sjömän och fiskare. På medeltida kartor kallas havet omkring Hogland ibland *Mare Hochlandiae*. Olearius nämner endast fiskare på ön, men det är känt att redan 1547 betalade 13 gårdar skatt till församlingen i Viborg dit ön hörde. Skatten betalades i östersjösill som var det öborna levde på. Hogland ingick i kungariket Sverige vid denna tid och förblev där fram till freden i Nystad år 1721 då ön överfördes till Ryssland. Men 1811 kom den tillbaka, nu till storfurstendömet Finland, sedan skickliga finländska diplomater lyckats övertyga tsar Alexander I att Viborgska guvernementet egentligen var en del av Finland.

Livet på Hogland tycks inte ha förändrats mycket under flera sekel. Befolkningen livnärde sig på fiske och sillen skeppades vanligen söderut till Toolse (Tolsburg) och Kunda där den byttes mot tyg, salt, potatis och säd. Liksom på många andra utöar ägnade sig folket även åt vrakplundring och det berättas att byborna hade delat stränderna mellan sig. När främmande besökare blev vanliga på 1800-talet kunde de finna både mahogny och ebenholts i husen trots att skogen på Hogland bestod av tall, gran och björk. Säljakt på is praktiserades och med tiden uppkom en speciell sälhund, en lurvig “hoglander” som fanns kvar ända fram till den sovjetiska bombningen av ön i december 1939. Under den hastiga evakueringen av befolkningen till Finland glömdes hunden bort.²

² En kvinna (“Elli-täti”) från systerön Lavansaari (Lövsjär) fick dock med sig roten till sin surdeg, och fortsatte att baka lövsjärslimpa i trakten av Raumo dit hon evakuerats. Denna degrot har bevarats till dags dato och rågbrödet bakas nu av familjebageriet Pelkonen i liten skala.

Befolkningen på ön ökade på 1700-talet, två byar växte fram – Suurkylä och Kiiskinkylä. År 1768 byggdes en liten kyrka men församlingen tillhörde fortfarande Viborg. Utvecklingen fortsatte på 1800-talet: 1841 fick Suursaari (Hogland) och den mindre ön Tytärsaaari (Tytterskär) egna församlingar, en lokal polis inrättades och barnen kunde börja gå i skola. Fisket gav fortfarande levebrödet och om bragderna var små kunde männen bege sig till Estland för flera månader och arbeta där som timmermän och snickare.

Så kunde det ha fortsatt om inte något oväntat hade hänt. Ön upptäcktes av finska konstnärer! Hoglands höga berg (Pohjoiskorkia 106 m ö.h., Lounatkorkia 176 m och Haukkavuori 142 m ö.h.), små sjöar inne på ön och fångslände grottor och stenformationer drog till sig landskapsmålarna. Från istiden härstammade också “djävulsåkrarna” (pirunpellot), samlingar av rundslipade stenar vilka skeppades till Petersburg och Reval för att tjäna som gatsten.

Men för att träda in i konstnärsvärlden krävdes mer än slående landskapsvyer. Något hade hänt på kontinenten: europeiska konstnärer har lämnat ateljéerna och börjat måla utomhus (*plein air*). Det naturliga ljuset blev viktigt och på en ö omgiven av vatten får ljuset en speciell reflekterande karaktär. Minst lika viktigt var att Hogland steg in i den nationalromantiska rörelse som grep omkring sig i Finland mot slutet av 1800-talet. Den finska *nationen* skulle formas även *i bilder* – höga berg, ensamma furor, bönder i arbete på fälten, solbrända fiskare vid glittrande nät. En kvinnlig konstnär, Victoria Åberg, finner sina motiv på Hogland och skriver i ett brev (21 augusti 1860): “Människorna här är robusta, starka och kloka – de har alltid varit tvungna att kämpa mot naturens krafter.” Många finska konstnärer studerade vid denna tid i Düsseldorf där det vilda landskapet omhuldades och då de kom tillbaka till Finland letade de efter betagande vyer. Konstnären Thorsten Waenerberg vistades på Hogland ön varje år på 1870-talet och vann det stora statliga konstnärspriset 1894 för sin målning “Landskap på Hogland”(nedan).

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Hogland#/media/File:Waenerberg_Landscape_from_Suursaari.jpg

Parallellt med konstnärerna upptäcktes ön även av den gryende turismen. År 1896 kom August Ramsay, en av grundarna till Finlands Turistförening/Suomen Matkailijayhdistys (1887), till Hogland och insåg snart hur lockande det mångskiftande landskapet skulle vara för besökare – de branta bergen, näckrossjöarna och inte minst de långa sandstränderna. Finnarna skulle lära känna sitt eget land, resa i eget land, och Hogland var på många sätt annorlunda samtidigt som ön också var Finland. Ramsay fick snart en medhjälpare i öns skollärare Emil Elenius för att föra ut öns företräden som sommarviste. Elenius var en praktisk man och började organisera "mat och husrum" för turisterna. Han lyckades övertala byborna att hyra ut rum och ibland även stå för kosthållet. Därtill skrev han omfattande i finska tidningar om Hogland och dess skönhet. Han bistods snart av en annan entusiast, Eino Havas, som skrev en av de första turistguiderna i Finland som utkom i två upplagor (1920, 1927). Vid det laget hade mycket hänt på ön: sedan 1914 hade man båtförbindelse två gånger i veckan från Kotka och från 1918 kom en postbåt inte bara till Hogland utan även till de mindre öarna (Tytärsaari, Lavansaari). Nu hade befolkningen ökat till ca. 900 och snart kom även de 550 på Tytärsaari att ingå i turistnätet.

Då invånarna huvudsakligen ägnade sig åt sitt fiske (sommarturismen var bara något tillfälligt för dem) beslöt Finlands Turistförening att bygga en *maja*, en turistgård som stod färdig 1920, där det fanns restaurang, konserter gavs och kvällsprogram ordnades. Snart uppstod på ön även kiosker och små paviljonger

där kaffe, bakelser och lemonad serverades. År 1923 lät en aktiv kvinna, Eva Lilius, bygga en dansrestaurang, kallad "kasino" på udden Kappelniemi intill huvudbyn. Nu kom orkestrar från fastlandet som spelade jazz och swing – Hogland blev inte mindre kontinentalt än Tallinn (som Reval nu hette).

Men de aktivaste sommarborna var fortfarande konstnärerna. Under flera decennier existerade en riktig konstnärskoloni på Hogland, man inte bara målade, man möttes och diskuterade det senaste inom konsten med varandra. I början av 1900-talet hade nya vindar blåst in över konsten. Nu exploderade dukarna i färg – gult, orange, blått. Magnus Enckell fyllde de soldränkta klipporna med nakna gestalter i expressionistisk anda. Tillsammans med sin vän, pointillisten Verner Thomé tillbringade Enckell alla somrar mellan 1901 och 1912 på Hogland. Författaren Olavi Paavolainen kom senare att tala om Hogland som ett "hyperboreiskt Tahiti".

Till Parisutställningen 1914 sändes 14 målningar från Finland, av vilka sex hade målats på Hogland. En finsk konsthistoriker har kallat Hogland "Paradisön" i en publikation som utgavs i samband med en utställning år 2002 i Villmanstrands fästning i södra Karelen.³ Där nämns ett hundratal finska konstnärer som under längre eller kortare tid vistades på ön, bland dem arkitekten Eliel Saarinen. En pojke, Jorma Mattila, som vistades på ön som barn, blev själv konstnär och var den som arrangerade konstutställningen *Pro Patria* 1940 i Ateneum i Helsingfors, till förmån för flyktingarna från Hogland.

Märkligt nog tycktes första världskriget ha gått ön rätt spårlöst förbi. År 1916 gästades ön av 200 turister och 1917 var antalet redan uppe i 400. Men den verkliga glanstiden på Hogland blev ändå 1920- och 1930-talen. Då kunde ön besökas av upp till 6 000 sommargäster. Hogland blev en badort i Östersjön i likhet med Haapsalu, Pärnu, Jurmala intill Riga, Kurische Nehrung....

1919 infördes i Finland förbud mot alkoholutskänkning (lagen upphävdes 1932), vilket hade följder för fiskarbefolkningen som började ägna sig åt smuggling från Estland där inget sådant förbud existerade. Kontakterna mellan finnar och ester hade gått genom ön sedan urminnes tider.

Sommargästerna kom dock att skapa nya *kulturella* kontakter. Den estniska författaren Friedebert Tuglas kom till ön 1911 och blev vän i en finsk familj, i vars hus han kunde bo i Helsingfors under flera år. Han hade fångslats av den ryska polisen 1905 men lyckats fly 1906 och höll sig sedan borta från Estland fram till 1917. Tuglas kunde till och med resa utomlands på ett pass som tillhörde en medlem av den finska familjen. Det tsaristiska greppet om Estland var betydligt hårdare än regimen närvaro i Finland.

³Paratiisisaari. Menetty Suursaari. Jag råkade besöka Villmanstrand den sommaren och uppmärksammade då konstnärskolonin. De flesta av konstverken är i privat ägo och är svåra att se i verkligheten. Även utställningskatalogen är idag en sällsynthet.

Hogland verkade sålunda i decennier som en *öppen plats*, inte bara för vindar från alla håll som krossade fartyg mot klipporna, utan även som en kulturell oas där konstnärer, författare, musiker kunde mötas i sitt skapande och njuta av naturens skönhet tillsammans med andra sommargäster.

*

Denna tillvaro slogs brutalt sönder i december 1939 då ön utsattes för sovjetiskt-ryskt bombardemang och kort därefter intogs av sovjetisk militär. Under krigsåren som följde passerade Hogland fram och tillbaka mellan finska styrkor och ryska. I mars 1942 var det finnarna som innehade ön och då eldupphöret inträdde i september 1944 krävde ryssarna att Hogland (och öarna däromkring) skulle bli sovjetiskt territorium vid fredsslutet. Därtill skulle den finska styrkan på ön försvara det (blivande) ryska territoriet mot ett tyskt anfall som beordrats från Berlin (operation *Tanne-Ost*). Den 15 september skedde ett tyskt försök att landsätta trupper som möttes av hård moteld från finnarna. Man kan faktiskt säga att det finsk-tyska *Lapplandskriget* (september 1944 – april 1945) egentligen började på Hogland i Östersjön! Fartyg sköts i sank, soldater förlorade sina liv på bägge sidor och till slut togs över tusen tyska soldater till fånga och överlämnades till sovjetiska myndigheter.

Alltsedan 1944 (officiellt 1947) har Hogland varit sovjetiskt territorium som 1991 övergick till att bli ryskt. Ön stängdes för utomstående (likt andra öar vid östersjökusten) omedelbart 1944 och gjordes till militärt område. Det enda livstecknet till dem som passerade förbi var de två blinkande fyrarna.

När de stränga områdesreglerna löstes upp i Ryssland för en kort tid på 1990-talet, hittade ett ryskt turistföretag på att "öppna upp" ön. Mest intresserade var finnar, många bosatta i Kotkatrakten, som var av hoglandsläkt och som hade personliga minnen av ön eller ärvda fotografier. Stor var deras förvåning när de fick se att hamnen vid Suurkylä fortfarande inte röjts upp, att sjunkna tyska fartyg, båtar och militärt bråte från landstigningsförsöket 1944 låg kvar och gjorde hamnen obrukbar. Av byarna fanns inget kvar, dansrestaurangen på udden (ombyggd i rött tegel 1937) var en ruin. Gravgårdarna var också försvunna, några enstaka stenar stod ensamma bland träden som vuxit upp. En enda barack syntes inom det område där besökarna fick röra sig.

En finsk fotograf besökte ön flera gånger i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet och gav tillsammans med en författare ut boken *Suursaari* (andra upplagan 2016). Han hade blivit vän med fyrvaktaren, vars hustru också vistades på ön, åtminstone i perioder (paret bodde i Viborg) och skildrar deras liv. De är de enda "fast boende" på Hogland. Det finns dock en del av ön dit fotografen inte ägde tillträde. Och militärerna som vistades där tycktes transportera sig enbart med helikopter – hamnen var ju fortfarande obrukbar.

På 2000-talet upphörde besöken successivt för icke-ryska medborgare och sedan 2014 är ön stängt territorium även för ryska turister. Den en gång så paradisiska

semesterön har åter blivit en "icke-plats".

Böcker om Hogland

Havas Eino: *Suursaari ja Kymenlaakso*. Matkailijaopas. Helsinki 1927 (Otava).

Paratiisisaari. Menetetty Suursaari taiteilijoiden kuvaamana. Etelä-Karjalan taidemuseo 25.5. - 1.9. 2002. ISBN 951-785-062-X (copyright: South Karelian Art museum and photographers).

Röyhkä, Kauko & Metso, Juha: *Suursaari*. Helsinki 2016. ISBN 978-952-01-1389-6 (Like).

Östbulletinen, nr. 1 2019, årgång 23

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Biträdande redaktör: Gunnar Åselius

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida:

<http://www.sallskapet.org>